

10. Там само. – С. 72.
11. Там само.
12. Там само.
13. Там само.

УДК 340.12:123.11

І. С. Кривцова

ДІЯ ВИПАДКОВОСТІ В ПРАВОВІЙ РЕАЛЬНОСТІ: СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПОГЛЯД

Дія випадковості в правовому пізнанні схожа на невидиму руку живописця, пишучого карикатури на державно-правові феномени. Таке феєричне уявлення «загадкової», а деколи немислимої участі випадковості в державно-правовому житті зовсім не виключає можливості її дослідження, а навпаки – викликає бажання бути пізнаним.

Неодноразово робилися спроби з визначення ролі випадковості як чинника державно-правового життя у процесі становлення і розвитку державно-правових феноменів. При цьому дослідження обмежувалися виявленням співвідношення (взаємодії) випадковості й закономірності, переважно акцентуючи увагу на дії останньої як на основному детермінанті процесів, що відбуваються у сфері держави і права, відводячи випадковості лише другорядну роль, визначувану закономірностями, що не носять державно-правового характеру [1] і що не виявляється в «чистому» вигляді (детермінована випадковість [2]).

На сьогоднішній день концепція випадковості, здобувши розробку в науково-філософській літературі, залишається в тіні дослідницької уваги правознавців (феномен правової випадковості практично не досліджений, відсутня чіткість в її визначенні). Епістемологічна ситуація, що склалася, не тільки ускладнює проведення досліджень процесу еволюції правових явищ (зокрема, правових систем), але і ставить під сумнів ефективність таких досліджень.

Визначення випадковості, традиційно використовуване в правовій теорії, базуючись на загальнофілософських основах випадковості, досліджуваної у філософії, і не коректоване з урахуванням особливостей правового життя, сформувалося під впливом положень епохи класичного природознавства і, крім того, у радянській науковій літературі – під впливом марксистсько-ленінської ідеології. Проте в підсумку зміни наукової картини світу, спровокованої, зокрема, синергетикою, у методологічних можливостях якої охопити проблему випадкового в декілька іншій (нетрадиційній) площині, підлягають перегляду взаємовідносини випадковості й закономірності в правовому житті, що дозволяє модифікувати сам образ випадковості – виявити двоякий характер випадковості, закласти основу для перегляду ролі випадковості у сфері держави і права.

З урахуванням того, що в правовому пізнанні дотепер панує положення про те, що в праві тільки закономірне є правовим [3], дослідження випадковості

практично завжди здійснюється в зіставленні із закономірністю, відтіняючи на її фоні власні змістовні характеристики.

Спочатку визначимо, що випадковість розглядається як «щось зовнішнє, побічне, неістотне, другорядне, від чого можна відвернутися, абстрагуватися» [4] при дослідженні процесу розвитку правових явищ, при тому, що закономірність відображає необхідний, стійкий зв'язок між явищами в процесі їх розвитку, що встановлюється між їх суттю [5], тобто властивий їм зсередини. Проте у світлі синергетичної парадигми ситуація змінюється – розкривається істотне значення випадковості у функціонуванні й розвитку правових явищ, випадковість «осмислюється і з іншого свого боку: вона також пов'язана із суттю, внутрішньою структурою явищ» [6], тобто не є чимось побічним та другорядним.

Зі слів Ю.Ю. Ветютнева: «випадковість так чи інакше залишається особливим проявом закономірності» [7] явно вбачається відгук класичної формули Ф. Енгельса про те, що випадковість є доповненням і формою прояву необхідності [8]. Проте даний підхід до основного аспекту взаємозв'язку випадковості й закономірності, несучи світоглядний відбиток радянської епохи розвитку наукової думки, не відповідає запиту сьогодення. З одного боку, умовчання про доповнення випадковістю закономірності й акцент на виступ випадковості як форми закономірності без застереження уявляється епістемологічно збитковим, а з іншого боку, початкова відмова при побудові концепції правової випадковості від класичної формули випадковості буде онтологічно неправильною. Очевидно, що необхідно не переймати ідеї минулого без урахування досягнень сьогодення, а усвідомлено переосмислювати їх.

З урахуванням ідей синергетичної парадигми змальований вище аспект взаємозв'язку випадковості й закономірності буде скоректований таким чином.

По-перше, ідея в її класичному варіанті про доповнення випадковістю закономірності не може бути не врахована, але у світлі даних синергетики здобуває інший прорис: не тільки випадковість може виступати як доповнення закономірності, але і навпаки, необхідність можна розглядати як доповнення випадковості.

Отже, порушується питання про варіювання визначальної ролі від закономірності до випадковості в процесі еволюції державно-правових явищ, тим самим заперечуючи домінування закономірності над випадковістю і відзначаючи складні взаємовідносини цих двох чинників правового пізнання. Так, уявляється складним визначити, який саме чинник (закономірність або випадковість) був детермінуючим у процесі становлення правової системи США, коли після отримання незалежності і створення власної державності США «постали перед дилемою: формувати нове право з «чистого паперу» або використовувати правові можливості колоніального періоду?» [9]. Безумовно, державно-правові закономірності, що вже сформувалися на той час, зумовили абриси подальшого шляху правового розвитку, проте випадковість зумовила конкретні частковості цього шляху. Все в сукупності – історично обумовлена альтернатива можливого розвитку і збіг обставин (випадковість) на арені політичних дій (прагматичний

підхід «батьків-засновників» до формування державного механізму, який виявився в американському варіанті принципу розділення влад [10]) спровокували конкретний вибір розвитку правової системи – була дана адекватна відповідь на виклик часу – вибраний «середній» шлях розвитку.

По-друге, питання про розгляд випадковості як форми прояву необхідності в марксистсько-ленінській соціальній теорії носило заідеологізований характер. Так, Н.В. Піліпенко відзначав, що «випадковості, які виникають через порушення об'єктивно чинних законів, суб'єктивізму, волюнтаризму... не можуть вважатися в умовах соціалізму формою прояву необхідності. Вони тільки доповнюють її» [11]. У світлі положень синергетики можливість розгляду випадковості як форми прояву закономірності зумовлюється не політико-ідеологічною ситуацією в державі, а особливостями процесу самоорганізації права, що дозволяє розглядати взаємодію випадковості й закономірності щодо правового життя двояко.

З одного боку, в особливі періоди розвитку правових явищ (біфуркаційна фаза розвитку [12]) випадковість виступає самостійним чинником, «формою детермінації процесів розвитку» [13], виконуючи конструктивну роль, визначаючи початок спрямованої еволюції правової системи.

Необхідно позначити, що в особливі періоди в розвитку правових систем спостерігається «загострення» правової дезорганізації (правовий хаос) – система знаходиться або в «прикордонному» стані (початок формування), або на перехідному етапі розвитку (викликаного соціальними хвилюваннями, соціальними перетвореннями або кризою самої правової системи). Як приклад, можна навести перехідні періоди в Англії і Франції, викликані революціями XVII і XVIII ст.ст. відповідно. Ці революції залишили різний слід на перевлаштуванні правових систем держав, де вони відбулися, межі їх вторгнення і темпи оновлення права різні. Причиною цьому послужила ціла низка обставин (різні історичні умови), але, перш за все, різна (індивідуальна) гра випадку («випадкове, яке повторюється, вже не випадкове» [14]). Так, якби очолюючі революцію підприємницькі круги Англії не були б тісно пов'язані з обуржуазівшимися землевласниками (джентрі), «узди» революційного руху не передавалися з рук в руки, що в результаті виключило можливість корінної перебудови старої політичної і правової системи, а визначило лише бажання часткових перетворень, то в результаті революції буржуазія безпосередньо дійшла б політичного керівництва, а не здобула владу, пройшовши лише довгий шлях компромісів із землеробами. У Франції ж в боротьбі з архаїчним феодальним правом активно взяли участь плебейські верстви населення, і боротьба відбулась в гостріших формах, що спричинило зміну середньовічної правової системи новим правом [15].

З іншого боку, у детерміновані періоди розвитку правової системи (еволюційна фаза розвитку [16]), коли державно-правові закономірності детермінують, процес функціонування правової системи, випадковість, доповнюючи необхідність, зрідка втручається в хід становлення права у вигляді форми прояву закономірності.

Тут, на наш погляд, ми вбачаємо випадковість, яка, згідно з твердженням А. Венгерова, «може бути» і що включається в ланцюг причинно-наслідкових зв'язків, на відміну від спостережуваного вище «ворожильного випадку», що носить одиничний характер та виключає можливість прогнозування [17].

В юридичній літературі, при визначенні випадковості, висловлюється думка з приводу того, що випадковості не пов'язані з відтворенням правового явища і не можуть відобразити його природу [18], що вони не «виявляють суті права» [19]. У світлі синергетичної парадигми з урахуванням двоякої ролі, яку відіграє випадковість у правовому житті, дані твердження безпідставні.

Так, коли випадковість виступає як самостійний чинник, що детермінує процес розвитку правової системи, її роль – конструктивна і «дає початок спрямованої еволюції системних об'єктів, лежить у витоках процесів розвитку, народження нового насправді» [20]. Така роль випадковості спостерігається в періоді правового хаосу, оскільки раніше існуючі державно-правові закономірності ослаблюють або втрачають свою дію, остільки «виявляються закономірності становлення нової типологічної якості діючої правової системи» [21] у вигляді альтернативи можливостей подальшого правового розвитку. У даному разі наслідком «гри випадковості» є народження необхідності, визначення конкретного шляху подальшого розвитку системи з урахуванням динамічних якостей системи і обумовлених самою природою правової системи. Тому правова випадковість у даний період пов'язана з відтворенням правового явища («роль випадковості... в період біфуркації не просто велика, вона фундаментальна» [22]) і в змозі відобразити природу правової системи (вибір здійснюється із «сузір'я можливостей» [23] альтернативного розвитку в період біфуркації, носячи обмежений характер, обумовлений природою правової системи).

При цьому хотілося б відзначити, що з випадковим так само часто зв'язують харизму лідера, його появу, розгляд як своєрідного аттрактора, як такого несподіваного компонента системи, який збирає навколо себе інші важливі елементи системи, втягуючи їх в рух, здатний додати системі додатковий імпульс нестабільності для переведення її в інший стан [24].

Так, у Франції в результаті революції XVIII в. був підготовлений ґрунт для встановлення «сильної» урядової влади Наполеона, з особою якого пов'язують проведення широкомасштабних кодифікувань всього французького права (було видано 5 кодексів). Якщо припустити інший результат революції і не появу на політичній арені такого харизматичного лідера, як Наполеон, то, безумовно, правова система Франції не зазнала б таких корінних революційних перетворень, а право інших країн не відчуло впливу так званого «кодифікування Наполеона».

Проте роль випадковості діаметрально змінюється, якщо розглядати детермінований період розвитку правової системи. Стосовно даного етапу розвитку системи, з використовуваними в теорії права визначеннями випадковості як феномена, що не виявляє суті права, важко не погодитись. Це пояснюється тим, що правові процеси відбуваються під детермінуючою дією державно-правових закономірностей, і якщо випадковість і втручається періодично в хід

розвитку системи, то, «накладаючись на закономірності» [25], «розмиває» їх, не впливаючи на процес становлення системи.

Очевидно, що ми маємо справу з двома видами випадковості. До одного виду випадковості, що розуміється в традиційному значенні слова широко поширеною в загальнонауковому і філософському пізнанні («розмиваюча» випадковість [26]), яку упізнають серед правознавців, додається інший вид випадковості, що не одержав свого розгляду в рамках правової науки, особливості якої розкриваються в рамках синергетики (випадковість, що «породжує» [27]).

Підсумовуючи все вищесказане, наведемо порівняльну таблицю розглянутих особливостей двох видів випадковості, що виявляються в правовому розвитку [28]:

«поле дії»	«еволюційна фаза розвитку»
	«біфуркаційна фаза розвитку» «прикордонний» стан на початковому етапі формування, перехідний період розвитку (спровокований соціальними хвилюваннями, перетвореннями і кризою правової системи)
змістовні характеристики	«другорядна» позиція в розвитку (доповнює закономірність); елемент не визначеності, неоднозначності у спрямованому процесі розвитку; не виражає суті правового явища
	пріоритетні позиції в розвитку (закономірність доповнює випадковість); самостійний чинник-детермінант розвитку; відображає природу правового явища і пов'язана з відтворенням правового явища

І при цьому відзначимо, що виявлення дії цих двох видів випадковості в розвитку правових явищ, на наш погляд, по-перше, забезпечить більш менш адекватне усвідомлення правової реальності; по-друге, допоможе виявити прояв істотних закономірностей правового розвитку, що обумовлюється взаємодоповненням випадковості й закономірності в процесі розвитку; і по-третє, дозволить розкрити дійсне значення випадковості в правовому пізнанні та привідчинить завісу таємниці детермінації правового розвитку.

Література

1. Ветютнев Ю.Ю. О правовой случайности и правовом хаосе // Журн. российского права. – 2003. – № 7. – С. 74.
2. Растринин Л.А. По воле случая. – М., 1986. – С. 20.
3. Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М., 1990. – С. 250.
4. Князева Е.Н. Проблема динамического и статистического: к философскому осмыслению результатов синергетики // Философские науки. – 1988. – № 6. – С. 26.
5. Закономерности развития социалистического государства / В. Вайхельт, Г.Н. Манов, Н.П. Фарберов и др. – М., 1983. – С. 29.
6. Князева Е.Н. Вказ. праця. – С. 26.
7. Ветютнев Ю.Ю. Вказ. праця. – С. 74.
8. Маркс К. Энгельс Ф. Соч. Т. 39. – С. 175.
9. Черноков А.Э. Эволюция права (сравнительный анализ) // Синергетика и право: Тр. теорет. семинара юрид. фак. СПБивЭСЭП / Науч. ред. И.Л. Честнов. – 2001. – Вып. 5. – С. 21.
10. История государства и права зарубежных стран / Под общ. ред. О.А. Жидкова, И.А. Крашенинниковой. – М., 1998. – Ч. 2. – С. 55.
11. Пилипенко Н.В. Взаимосвязь необходимости и случайности в социально-исторических процессах // Социолог. исслед. – 1979. – № 3. – С. 51.
12. Гомаюнов С. От истории синергетики к синергетике истории // Общественные науки и современность. – 1994. – № 2. – С. 101-102.
13. Князева Е.Н. Вказ. праця. – С. 26.
14. Категории «закон» и «хаос» / Отв. ред. М.А. Парнюк. – К., 1987. – С. 103.
15. История государства и права зарубежных стран / Под общ. ред. О.А. Жидкова, И.А. Крашенинниковой. – С. 517.
16. Гомаюнов С. Вказ. праця. – С. 101-102.
17. Венгеров А. Синергетика и политика // Общественные науки и современность. – 1993. – № 4. – С. 62-63.
18. Малахов В.П. Философия права. – М., 2002. – С. 297.
19. Ветютнев Ю.Ю. Вказ. праця. – С. 74.
20. Князева Е.Н. Вказ. праця. – С. 26.
21. Сорокин В.В. Право и время: правовая система и переходное время // Правоведение. – 2002. – № 1. – С. 195.
22. Гомаюнов С. Вказ. праця. – С. 102.
23. Ионов И.Н. Теория цивилизаций и эволюция научного знания // Общественные науки и современность. – 1997. – № 6. – С. 132.
24. Венгеров А. Синергетика и политика // Общественные науки и современность. – 1993. – № 4. – С. 63.
25. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедийный курс). – Х., 2005. – С. 55.
26. Князева Е.Н. Вказ. праця. – С. 26.
27. Там само.
28. Представлена таблиця є умовною і в результаті системних досліджень багато її позицій можуть бути скоректовані та доповнені.